

EN FAUN
PÅ SCEN

Som Ryska balettens främste dansör på 1910-talet gjorde sig Nijinsky känd för sina höga hopp och piruetter samt sin plastiska och mimiska förmåga på scenen. Baletten »En fauns eftermiddag« (1912) till musik av Claude Debussy var ett av paraden: ett »koreografiskt poem« med en stark men ändå återhållen sensuell framtoning som kunde chockera publiken.

Foto: Bert

Dansaren som försvann in i

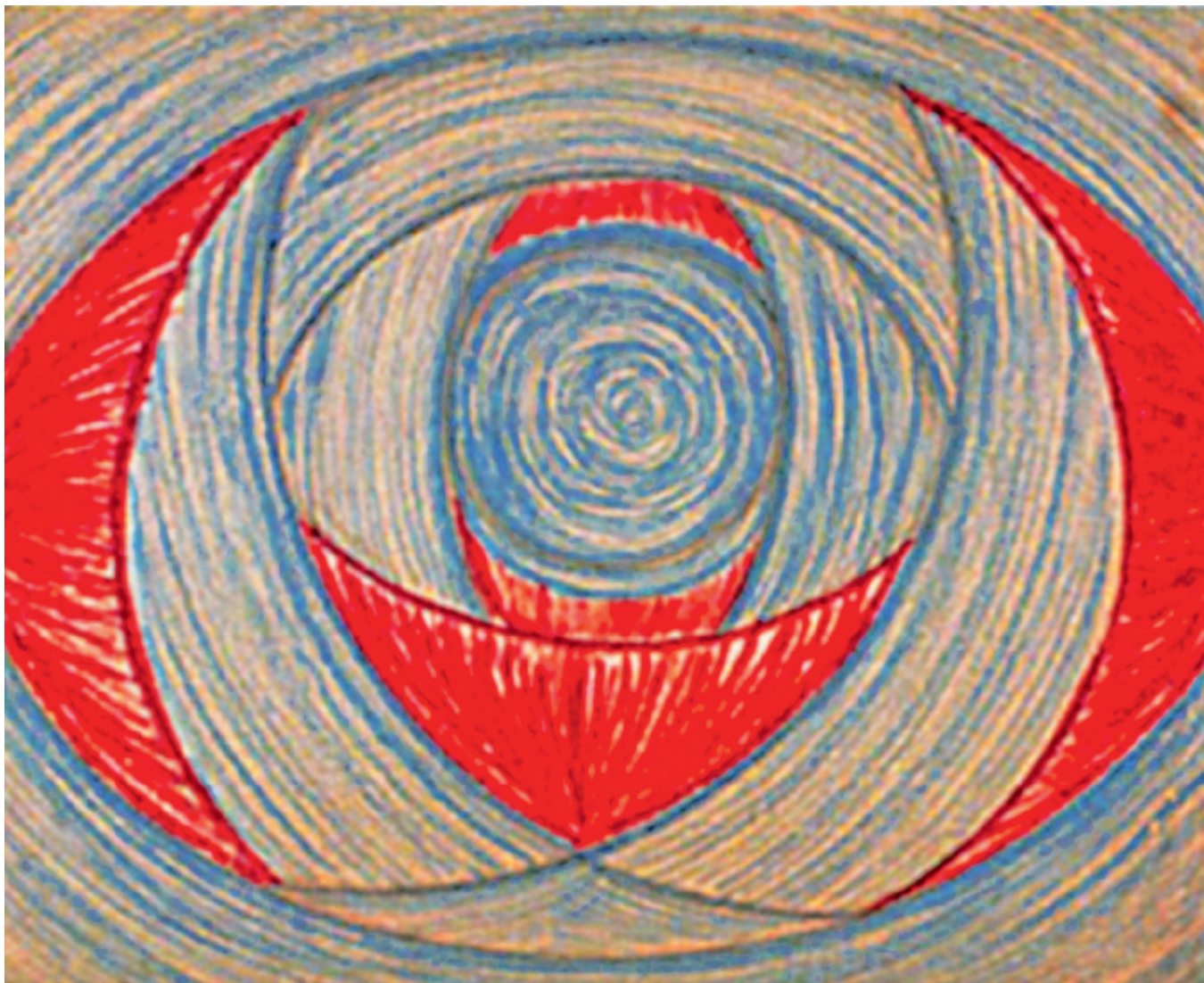
Den 19 januari 1919 gav Vaslav Nijinsky, den moderna dansens portalgestalt, sin sista offentliga föreställning. Det var på ett hotell i den schweiziska vintersportorten Sankt Moritz, dit han och hustrun Romola med den fyraåriga dottern Kyra hade dragit sig tillbaka från ett krigs- och revolutionshärjat Europa. »Nu skall jag dansa krigets dans«, sa han, »kriget som ni varken ville eller kunde förhindra«, och på ett stort kors av tyg som han lagt ut på golvet uttryckte han med förvridna dansrörelser all sin inre vånda. Den lilla publiken var både gripen och förvirrad. Knappt två månader senare togs Nijinsky om hand för psykiatrisk vård.

Nijinsky föddes in i dansen, sannolikt var året 1889. Föräldrarna, som var ryska medborgare av polsk härkomst, förde en osäker tillvaro som dansare med kortvariga engagemang över det vidsträckta Ryssland. Redan som fyraåring fick Nijinsky, liksom också hans äldre bror Stanislav och den yngre systern Bronislava, dansundervisning av fadern. Stani-

slav drabbades i tonåren av allvarliga psykiska problem och omkom sannolikt i en eldsvåda 1918 som ödelade det sinnessjukhus där han var intagen. Möjligen bidrog en tidig skallskada till hans psykiska ohälsa. Bronislava, född 1890, gjorde däremot en lysande karriär som dansös, koreograf och danspedagog. Hon avled 1972 i USA.

När Nijinsky var sex år övergav fadern familjen efter att ha inlett ett förhållande med en ung dansös. Men modern stod fast vid att Nijinsky skulle utbildas till dansör, och hon sökte hans inträde till Kejserliga balettskolan i Sankt Petersburg. Nio år gammal antogs han under hård konkurrens. När han utexaminerades 1907 var han redan ett namn och fick framträdande roller. Han inledde ett förhållande med den homosexuelle furst Lvov och drogs in i dennes krets av teater- och balettvänner. I den kretsen ingick också Sergej Diaghilev.

Diaghilev har gått till historien som skaparen av Ryska baletten i Paris. Från början var det en lösare konstellation av ryska dansare, som till modern mu-

psykosen med krigets dans

sik och djärv avantgardistisk dekor uppträdde för den parisiska publiken, när det inte var säsong i Ryssland. Med tiden blev det ett fast danskompani, som uppträdde på skilda europeiska scener. Storslagna allkonstverk – milstolpar i 1900-talets tidiga modernism – hade sin upprinnelse i Ryska baletten.

I sin »Dagbok«, som Nijinsky skrev veckorna före intagningen på sinnessjukhus vårvintern 1919, berättar han om hur han en kväll 1908 följde Diaghilev till hans hotellrum och lät sig förföras. Skildringen är fylld av äckel som speglar Nijinskys känslor 1919, förgiftade som de då var av all den bitterhet, som med tiden följde på hans brytning med Diaghilev efter att han 1913 ingått äktenskapet med Romola. Under fem år var de två männen dock ett par. Den opraktiske Nijinsky blev helt beroende av Diaghilev för sin konst och utkomst. Under dessa år var han Ryska balettens främste dansör; med tiden också dess mest nyskapande koreograf. Han gjorde sig känd för sina höga hopp – han tycktes sväva i luften samtidigt som han snabbt lät fötter och ben skifta

positioner – sina piruetter samt sin plastiska och mimiska förmåga.

Som koreograf kom han att föra baletten från dess klassiska dansform till något som han kallade »koreografiska poem«, ofta med en stark men ändå återhållen sensuell framtoning, som kunde chockera publiken. Han skapade fyra stora baletter: »En fauns eftermiddag« (1912) till musik av Debussy, »Spel« (»Jeux«, 1913) till musik av samme kompositör, »Våroffer« (1913) till musik av den unge Igor Stravinsky. Den blev en skandalsuccé på grund av den dissonanta, hamrande, för många osköna musiken, och de expressiva rörelserna hos dansarna i förvridna positioner med inåtvända fötter – och slutligen »Till Eulenspiegel« (1916) till musik av Richard Strauss.

1912 gästade Ryska baletten Budapest. I publiken fanns Romola de Pulzsky, då en oerfaren ungersk societetsflicka. Hon blev helt betagen i Nijinsky och lyckades med hjälp av sina kontakter få tillåtelse att följa med Ryska baletten. Under dess första trans-

BÅGAR I FÄRG

Nijinsky tillbringade ofta sömnlösa nätter på sitt rum och massproducerade abstrakta eller halv-abstrakta teckningar och akvareller. Det återkommande motivet var cirkelbågar och -segment som uttryckte cirkelrörelser.

SISTA BILDEN

Under sin sista tid bodde Nijinsky och hustrun Romola i en privat bostad i Surrey, England. Den världsberömda dansören var då en tystlåten och tillbakadragen man, sjuk i arterioskleros, hypertoni och njursvikt. Han dog 61 år gammal den 8 april 1950 under ett besök i London. Dödsorsaken angavs vara vara kronisk nefrit med uremi.

Foto: BBC

HOPPET KVAR

I hopp om att förbättra hans psykiska tillstånd gav läkarna Nijinsky så kallad insulinchockterapi, en riskfylld behandling. Man trodde att dansören visade tecken på förbättring när han försökte visa att han kunde hoppa och dansa som förr. Parisoperans balettmästare Serge Lifar och pressfolk från när och fjärran bevittnade uppvisningen på mentalsjukhuset Münsingen i Schweiz 1939.

Foto: Jean Manzon

atlantiska turné, som gick till Sydamerika 1913, lyckades hon även fånga Nijinskys uppmärksamhet. Av oklar anledning följde inte Diaghilev med. Under båtfärden fick hon ett friarbrev från Nijinsky, skrivet på knagglig franska (det enda främmande språk han talade). Bröllopet stod i Buenos Aires.

Romola, som skrev två böcker om sitt liv med Nijinsky (1934, 1952), trodde att hon väckt honom till hans sanna heterosexuella läggning. Vad hon inte visste, eller ville inse, var att Nijinskys sexuella orientering var mer polymorf. Tidvis var han promiskuös: vid sidan om sina relationer med furst Lvov och Diaghilev vände han sig också till prostituerade kvinnor i Sankt Petersburg och Paris, något han berättar om i sin »Dagbok« med skuldkänslor, eftersom han dolt denna sida av sitt väsen för Romola. Han smittades också av en könssjukdom, sannolikt gonorré, som behandlades genom att han på läkarordination sprutade in en bakteriedödande lösning (förmodligen silverförening) i urinröret. Däremot tyder inget på att han hade syfilis. När han senare togs in för psykiatrisk vård testades en Wassermannreaktion, som var negativ.

Utän att man kan lasta Romola för det, så följde med äktenskapet en lång rad kriser i Nijinskys liv. Separationen från Diaghilev skilde honom från Ryska baletten. Han försökte kompensera detta med att starta ett eget danskompani som skulle uppträda på en vaudevilleteater i London. Projektet slutade med en fysisk och psykisk kollaps för Nijinskys del. Han var en oduglig administratör. Deprimerad, diagnosen var neurasteni – en modediagnos för tiden – åkte Nijinsky först till Wien, där dottern Kyra föddes i juni 1914, och därefter till Budapest. Den lilla familjen fanns kvar i staden när första världskriget bröt ut och hamnade i krigsfångenskap, eftersom Nijinsky var rysk medborgare och så också Romola genom giftermå-

let. Fångenskapen innebar reseförbud och skyldighet att anmäla sig hos polisen en gång i veckan. Småningom förbättrades Nijinskys hälsa. Han planerade koreografin till »Till Eulenspiegel«. Baletten hade urpremiär i New York, dit Nijinsky kommit för att tillfälligt återförenas med Ryska baletten, som befann sig på turné. Han hade nämligen efter diplomati på högsta nivå tillåtit att lämna Ungern för att resa till USA, som då ännu inte dragits in i kriget. På senhösten 1918 kom familjen till Sankt Moritz. Nijinsky visade snart flera ominösa symtom på psykisk ohälsa. Han hade tidigare tagit djupa intryck av Tolstojs pacifistiska program med dess kärlek till allt levande, som också påbjöd förbud mot att äta kött. Men nu blev han allt mer fanatisk och diktatorisk mot sin familj. Han fick raseriutbrott om lilla Kyra bjöds på kött. Han kunde även gå till fysiska handgripligheter. Han fick för sig att Kyra onanerade vilket ledde till bestraffningar. Han drog sig ofta tillbaka till sitt rum och var vaken långt in på nätterna. Han fyllde det ena pappersarket efter det andra med bilder, först abstrakta eller halvabstrakta teckningar och akvareller som utgick från cirkelrörelser, sedan tillkom teckningar med förvridna ansikten. När Romola frågade vad de senare föreställde, svarade han att det var ansikten på döda soldater. En morgon när Romola och Kyra var på väg nerför trappan från övervåningen i villan, som familjen hyrde, mötte hon sin make, som kom ut från sitt rum och rasande anklagade henne för att ha fört oväsen under natten, varefter han knuffade henne och Kyra nerför trappan. En dag hängde han ett krucifix över sitt bröst och gick ut på gatorna i Sankt Moritz och uppmanade folk att gå i kyrkan. Vid andra tillfällen var han innesluten i sig själv och svarade inte på tilltal. Strax före dansföreställningen på hotellet sa han till Romola att han ingått äktenskap med Gud.

Så skrev han i rasande tempo sin »Dagbok«. Den innehåller bara en datumangivelse – den 27 februari

1919. Romola gav ut en starkt beskuren och censurerad version av den på engelska 1936. Senare har den getts ut i en fullständig, ocensurerad utgåva, som utgått från det ryska originalet – så även på svenska (2002). Med sina upprepningar, sin upplösta logik och disposition, sina paranoidea resonemang och sitt storhetsvansinne – många gånger identifierar han sig med Gud – är den ett psykopatologiskt dokument, men också gripande vittnesbörd om en psykotisk människas väg in i en allt djupare ensamhet. En ensamhet som har sin motvikt i en universell kärlek till nästan och avsky för de krig som härjat världen.

Romola sökte läkarhjälp för sin make; först gavs den av familjens husläkare, dr Fränkel, egentligen en idrottsläkare, som på ett amatörmässigt sätt började långa terapeutiska samtal, samtidigt som han ordinerade stora doser kloral som lugnande och sömngivande medicin. Nijinsky misstänkte att medicinen även smusslades ner i maten. Till slut skrev Fränkel en remiss till dåtidens främste expert på psykosjukdomar, Eugen Bleuler i Zürich. Romola följde med Nijinsky till Bleuler, som ställde diagnosen katatoni. Efter undersökningen förklarade Bleuler i enrum för Romola att hennes make var obotligt sjuk, därför rekommenderade han henne att ta hand om Kyra och begära skilsmässa. Kort tid därefter fördes Nijinsky till den psykiatriska universitetskliniken i Zürich. Efter några dagar överflyttades han till Bellevue, ett privat psykiatriskt sjukhus i Kreuzlingen under ledning av dr Ludwig Binswanger, skaparen av »Daseinsanalyse« – en psykoanalytisk skola baserad på Martin Heideggers existensfilosofi. Hos honom kom Nijinsky att vårdas under långa perioder de kommande tjugo åren. Lugna skeden – dock aldrig friska – följdes av perioder när han skiftade från närmast mutistisk okontaktbarhet till plötsliga utbrott, då han kunde demolera möblerna i sitt rum, kleta ner det med avföring och urin, gå till angrepp mot personal och medpatienter samt även göra sexuella närmanden mot manliga vårdare, eller intensivt masturbera. För att lugna honom gav man injektioner med morfin och skopolamin.

Romola följde aldrig Bleulers råd. Hon prövade desperat olika sätt att bota sin make: hon gav honom kärleksterapi på uppmaning av en läkare. Dottern Tamara föddes 1920. Romola tog också med Nijinsky till Lourdes med dess helande källvatten, och hon vände sig till Christian Science, men inget hjälpte. Till slut kom dock vad hon trodde var underkuren, nämligen den österrikiske läkaren Manfred Sakels insulinchockterapi.

Tanken var att man skulle förstöra skadade hjärnceller, som orsakade schizofreni, för det var denna sjukdom Nijinsky nu ansågs lida av, genom att ge honom insulininjektioner så att han föll i djup koma. Därigenom skulle friska hjärnceller ta över. Terapin antogs ge goda resultat i upp till åttio procent av fallen, men den var riskfylld; man räknade med en dödlighet på mellan tio och tjugo procent. I juli 1938 påbörjades behandlingarna på Bellevue under Sakels personliga ledning. Binswanger var tveksam, men Romola drev på. Varje koma varade upp till fyra timmar, därefter väcktes Nijinsky med en glukosinjektion. Insulindoserna varierade i styrka mellan 20 och 120 enheter. På de högre doserna fick Nijinsky kramper; på 120 enheter blev han dessutom cyanotisk. Efter 48 behandlingar sa Binswanger nej, varför Nijinsky överflyttades till

KRIGETS ONDA ÖGA
Under krigsåren 1916–1919 tecknade Nijinsky oftast ögon och förvridna ansikten. Tillfrågad av hustrun om vad de senare föreställde, svarade han att det var ansikten på döda soldater.

Münsingen, ett statligt schweiziskt sinnessjukhus, för fortsatta behandlingar. Sammanlagt fick han 228 behandlingar under åren 1938–39. Efteråt kunde han reagera på tilltal med ekolali, eller så kom med latens ett stakande och fragmentariskt svar. Men han gjorde några dansrörelser. Romola uppfattade att hans passivitet hade brutits. Hon fick Serge Lifar, Parisoperans balettmästare, att i sällskap med pressfolk besöka Nijinsky på Münsingen. Lifar försökte få honom att hoppa som förr. Nijinsky hoppade också, men han landade med en duns. Ändå spreds budskapet över världen att Nijinsky dansade igen.

Under andra världskriget vistades Nijinsky och Romola i Ungern. När landet ockuperades av Tyskland befann sig Nijinsky i livsfara. En tid var han intagen på en psykiatrisk avdelning på ett sjukhus i staden Sopron vid gränsen till Österrike. En kväll kom en vårdare med honom till Romola, som bodde i närheten. Vårdaren berättade att man fått order att avliva alla sinnessjuka dagen därpå, allt i enlighet med den nazistiska doktrinen om att utrota livsovärdiga. Krigets slutskede överlevde Romola och Nijinsky i ett grottsystem under ett kloster nära Sopron.

Sista åren tillbringade Nijinsky med Romola i England. Han var då en tystlåten och tillbakadragen man med sviktande hälsa. Arterioskleros, hypertoni och njursvikt tillstötte. Under ett besök i London för att se på en teveinspelning med Parisoperans ballett insjuknade han akut och avled den 8 april 1950. Dödsorsaken angavs vara kronisk nefrit med uremi.

Nijinskys psykiatriska diagnos är omtvistad. Att det rörde sig om schizofreni är en återkommande uppfattning, men sjukdomen hade också ett periodiskt förlopp, särskilt inledningsvis; det fanns dessutom både depressiva och maniska inslag, varför den amerikanske psykiatern Peter Ostwald menar att schizoaffektivt syndrom är en mer adekvat diagnos i sin biografi från 1991. Insulinbehandlingarna, som gavs på ett så aggressivt sätt, bidrog sannolikt till att ytterligare reducera Nijinskys mentala kapacitet. Man kan se honom som en äldre distingerad gentleman bredvid Romola på ett fotografi från hans sista år. Men det är en kuliss som döljer en ruin.

Lars Sjöstrand
psykiater och beroendeläkare
larscsjostrand@gmail.com

Läs mer
Fullständig
referenslista
Läkartidningen.
se